

A contribución alemana á lingüística galega

XOSÉ L. REGUEIRA FERNÁNDEZ

1. INTRODUCCION

A lingüística galega chega ó S. XX cunha bagaxe de estudos certamente escasa e de valía moi desigual. Case tódalas obras producidas no século XIX, acompañando o Rexurdimento literario, teñen importancia en canto que constitúen as primeiras mostras dunha incipiente lingüística galega, pero carecen de método e, moitas delas, amosan un considerable descoñecemento da lingua galega. Naturalmente, hai excepcións, entre as que salienta a *Gramática gallega* de Saco Arce (1), que demostra ter unha boa formación gramatical, así como coñecemento dos métodos comparatistas desenvolvidos nas primeiras décadas do século. Pero tódolos estudiosos do galego ignoraban os avances da Lingüística Románica, que só serán aplicados ó galego por primeira vez nos *Elementos de gramática histórica gallega* do soriano Vicente García de Diego (1909) (2).

Este panorama non cambia substancialmente na primeira metade do S. XX, se nos atemos ós estudos realizados en Galicia. Nas primeiras décadas deste século, á parte dalgúns esforzos dirixidos ó establecemento dun dicionario e, en menor medida, á redacción dunha gramática, non se producen en Galicia estudos de relevancia.

Este é o contexto xeral no que se inician os traballos de lingüistas alemáns sobre a lingua galega. O primeiro estudo sobre o galego moderno do que temos noticia é o de Jules Cornu (1906), que publica unha morfoloxía do galego moderno ("Neugalizische Formenlehre"), como apéndice á súa *Grammatik der portugiesischen Sprache* no volume 1 do *Grundriss der romanischen Philologie* de Gustav Gröber. Para esta pequena morfoloxía, Cornu baséase na gramática de Saco, así coma no expolio dalgúns obras editadas na Biblioteca Gallega. Cornu utiliza tamén as "Observaciones sobre la pronunciación del dialecto gallego" do príncipe Luís Luciano Bonaparte (3), breves pero atinadas notas de fonética galega que en Galicia quedaron descoñecidas. En cambio o traballo de Cornu foi traducido de seguida ó español e publicado no *Boletín de la Academia Gallega*.

(1) J. A. Saco Arce (1868): *Gramática gallega*. Lugo: Imp. de Soto y Freire; Ourense: Graf. Tanco, 1967.

(2) Burgos: Imp. Hijos de Santiago Rodríguez. Ed. facs. Anexo 23 de *Verba*. Santiago, 1984.

(3) L. L. Bonaparte (1861): "Observaciones sobre la pronunciación del dialecto gallego", in *El Evangelio según San Mateo* (Trad. ó galego de J. Sánchez Santamarina). Londres: L. L. Bonaparte, pp. V-VIII.

Aínda que polo seu propio carácter este estudio achega poucas novidades (límitase a informar dos feitos máis destacados da morfoloxía nominal e verbal), representa a entrada do galego nos estudos de Lingüística Románica e anuncia o interese que nas décadas seguintes espertará a nosa lingua entre algúns romanistas alemáns.

2. A ESCOLA DE HAMBURGO

Nas primeiras décadas do S. XX, a reacción fronte ós neogramáticos levou ó desenvolvemento de dúas liñas de investigación de grande fertilidade: a xeografía lingüística e maila dialectoloxía. O coñecemento das variedades dialectais revelouose imprescindible para unha comprensión cabal do proceso de formación e diversificación das linguas románicas. Dentro deste movemento, un grupo de dialectólogos alemáns, encabezado por Fritz Krüger, vaise achegar á Península Ibérica. Como campo de estudio escolleron case sempre zonas fronteirizas entre dúas linguas, ou áreas periféricas pouco comunicadas cos centros políticos, culturais e económicos, especialmente no occidente peninsular.

Fritz Krüger, profesor do Departamento de Linguas e Cultura Románicas da Universidade de Hamburgo, emprende o estudio da franxa que se estende de Asturias a Cáceres, polo territorio lingüístico asturleonés na vertente máis próxima ó galego e ó portugués. Xa en 1914 publica unha detallada descrición fonética da lingua falada en puntos do norte de Cáceres e do suroeste de Zamora, titulada *Studien zur Lautgeschichte westhispanischer Mundarten* (4). Con este primeiro estudio, Krüger pretende abranguer un territorio amplo que lle ofrezca unha visión xeral do estado lingüístico destas terras, antes de pasar a realizar estudos detallados de falas concretas. Con todo, esta obra transcende o mero interese dialectolóxico, pois o material lingüístico está estudiado desde a perspectiva histórica e comparativa, co que se pon de manifesto a fragmentación e a diversidade da evolución lingüística neste territorio. Por iso S. Pop (5) considera que: "Il ne s'agit pas seulement d'une étude de dialectologie locale, mais d'un vrai manuel de phonétique historique de l'espagnol". Esta tendencia permanecerá nos seus traballos posteriores e nos dos seus discípulos; en palabras de X. Ll. García Arias (6): "esti facer hestóricu-comparatista va tar perpresente a lo llargo tola so obra".

Nos anos seguintes, o profesor Krüger centra a súa atención nas falas máis occidentais da provincia de Zamora, de transición entre o leonés e o galego, especialmente na comarca de Sanabria (Krüger 1923a, 1923b, 1925a, 1925b). A intensa actividade deste dialectólogo fará que Sever Pop o coloque "en tête de tous les chercheurs" do dominio español (7).

(4) Hamburg: Seminar für romanische Sprachen und Kultur. No volume indícase que é unha separata do *Jahrbuch der Hamburgischen Wissenschaftlichen Anstalten* 31 (1913), que non podemos consultar.

(5) V. *La dialectologie: Aperçu historique et méthodes d'enquêtes linguistiques*. Vol. 1. Louvain: Publications Universitaires, 1950, p. 397.

(6) V. "Presentación" a Krüger (1987), p. IX.

(7) V. *La dialectologie*, p. 396.

Nestes traballos obsérvase un xiro de grande importancia na traxectoria científica de Fritz Krüger, que pasa da dialectoloxía baseada na descrición fonética a utiliza-la metodoloxía da corrente Wörter und Sachen, onde a descrición lingüística vai unida á descrición da cultura material: para poder explica-la historia e a vitalidade dunha palabra é necesario coñece-la historia e o emprego do obxecto ó que vai asociada. Esta orientación aparece xa na monografía dedicada á cultura material da comarca de Sanabria (Krüger 1925b), e está presente no estudo sobre a cultura do noroeste ibérico no seu conxunto que publica en 1927 na revista *Wörter und Sachen*, titulado "Die nordwestiberischen Volkskultur", e que sería traducido ó español 20 anos máis tarde como *El léxico rural del noroeste ibérico*.

O interese pola cultura na que se desenvolve a lingua foi nacente en Krüger ó longo da súa convivencia cos labradores das comarcas que estudiaba. Buscando zonas que estivesen apartadas dos centros urbanos e das comunicacións modernas, foise atopar cunha cultura popular que se conservaba aínda pouco alterada polas modernizacións: "En general se han conservado allí [no NO da Península], señaladamente entre las gentes de la montaña, formas culturales a las que, como veremos, puede atribuírseles una gran antigüedad" (1927 [1947]: 11). O desexo de investigar estas formas culturais viuse acrecentado precisamente pola consciencia da "progresiva desaparición de las más antiguas manifestaciones culturales de la Península Ibérica" (1927 [1947]: 10). Ese interese vaise reflectir así mesmo en traballos que se afastan da lingüística, como pode se-lo estudio das cantigas populares (8).

En consecuencia, esta inclinación polo estudio etnográfico vai estar presente en case tódolos seus traballos posteriores, entre os que sobresaen dúas obras de grande relevancia: un estudio lingüístico-etnográfico dos Altos Pirineos (9) e mais un traballo etnográfico de amplo alcance (*El mobiliario popular en los países románicos* (10)), no que os aspectos lingüísticos pasan a un plano moi secundario.

As actividades do Departamento de Lingua e Cultura Románicas da Universidade de Hamburgo tamén se orientaron á investigación da lingua e da cultura dos pobos románicos, como se comproba polos traballos publicados na revista do seminario, titulada significativamente *Volkstum und Kultur der Romanen (Sprache, Dichtung, Sitte)*. Paralelamente á revista editouse unha serie de anexos, baixo o título xenérico de *Hamburger Studien zu Volkstum und Kultur der Romanen*, dedicados igualmente "der Pflege von Sprache, Dichtung, Sitten und Sachen der romanischen Völker". Como se afirma na declaración de intencións que precede estes anexos, "Sprache und Literatur sollen als lebendiger Ausdruck des Geistes

(8) V. W. Ebeling / F. Krüger (1937): "Landliches Leben als Motiv des galizischen Volksliedes", *Volkstum und Kultur der Romanen* 10, pp. 129-156.

(9) *Die Hochpyrenäen. A: Landschaften, Haus und Hof*. 2 vols. Hamburg: Hansische Universität, 1936 / 1939. Outros traballos sobre outros aspectos da cultura e da lingua deste territorio foron publicados no *Butlletí de Dialectologia Catalana* 23 (1935), e en *Volkstum und Kultur der Romanen* 8, 1 (1935) e 8, 2/3 (1936).

(10) Coimbra: Universidade, 1963. Os traballos previos ou complementarios sobre o mesmo suxeito están indicados na p. I.

der Romanen in ihren Wechselbeziehungen zu der Gesamtkultur der einzelnen Völker aufgefaßt und dargestellt werden", seguindo o exemplo dos avances conseguidos nos territorios de fala alemana por investigacións semellantes.

Este ambiente científico é o que permite comprender o interese de investigadores máis novos, discípulos de Krüger, por estudar a realidade lingüística de certas áreas da Península Ibérica, especialmente do "arcaizante" noroeste.

Tendo en conta que a fronteira entre o asturleonés e o galego fora xa explorada por Krüger, tres discípulos seus van escoller cadansúa zona periférica do territorio de fala galega como campo de estudio. Así, Walter Ebeling visita nos veráns de 1928 e 1929 a parte leste da provincia de Lugo e publica en 1932 un traballo sobre os apeiros de labranza nestas terras, centrándose nas comarcas de Becerreá e A Fonsagrada. Este estudio, moi rico en información, está elaborado segundo o método Palabras e Cousas, e nel está presente igualmente o método histórico-comparativo.

Cinco anos máis tarde, W. Schroeder publica na mesma revista un traballo de concepción semellante sobre as embarcacións de pesca en Fisterra (Schroeder 1937), e en 1938 presenta unha comunicación sobre a casa na mesma zona de estudio.

O terceiro investigador, Hans-Karl Schneider, escolle unha zona periférica e arcaizante no sur de Galicia, a Limia Baixa, para realizar unha descrición lingüística en profundidade, con especial atención á fonética, á morfoloxía e ó vocabulario da lingua falada nesa comarca fronteiriza con Portugal (Schneider 1938). Na introducción tamén informa do medio físico, económico e cultural no que se desenvolve a lingua, atendendo igualmente ó emprego social do galego e do castelán naquela época. Con todo, este investigador abandona o método Palabras e Cousas e centra o seu obxectivo na caracterización deste dialecto galego, poñéndoo en relación cos falares veciños, especialmente cos da beira portuguesa: "Das Ziel der vorliegenden Arbeit soll nun sein: Darstellung wesentlicher Züge des Limiagalizischen im Zusammenhang mit seiner weiteren Umgebung, insbesondere den anschließenden nordportugiesischen Mundarten"; desta maneira quere contribuír "zur Kenntnis der mundartlichen Gliederung Galiziens wie auch zur Erforschung des Verlaufs der Sprachgrenzen an der politischen Grenze zwischen Spanien und Portugal" (p. 69). Durante varias décadas, este traballo vai se-la mellor mostra integral dun dialecto galego, e non sería superado ata a década dos anos 70, xa instaurados os estudos de Filoloxía galega na Universidade de Santiago (11).

Os acontecementos históricos dos anos 40, coa 2ª guerra mundial e a derrota da Alemaña nacionalsocialista, marcan a vida persoal e profesional destes investigadores e supoñen a fin da escola de Hamburgo. A revista do Departamento, *VKR*, deixa de publicarse en 1944. Aínda así, o profesor Krüger continua realizando traballos cada vez máis inclinados por aspectos da cultura popular, como os dedicados a Las Brañas (1940), ó liño e á tornería no val do Ibias (1948,

(11) Piel (1962), a propósito das poucas monografía sobre o galego falado, non dubida en afirmar que "La meilleure est sans doute celle de M. H. Schneider [...] sur les parlers du bassin du Limia" (n. 5).

1952) ou "Cosas y palabras del noroeste ibérico" (1950). Aínda nos anos 50 e 60 seguirá a producir estudos sobre aspectos gramaticais e fonéticos da fala sanabresa (Krüger 1954, 1965). Outros dos seus traballos refírense a problemas etimolóxicos, tendo sempre moi en conta as linguas do Noroeste hispánico (Krüger 1956, 1958a, 1958b).

Fritz Krüger marcha en 1948 para Arxentina, onde será profesor da Universidade de Cuyo e director do Instituto de Lingüística. Alí dirixe a revista do Instituto, *Anales del Instituto de Lingüística*, na que publica xunto con W. Ebeling "La castaña en el NO de la Península Ibérica" (1952).

Dos restantes investigadores só Hans-Karl Schneider volvería a ocuparse do galego, colaborando cos capítulos correspondentes a Galicia nun volume colectivo de introducción ás linguas e literaturas de España editado en 1975. A súa caracterización do galego dentro do cadro das linguas peninsulares permite apreciar un moi bo coñecemento da nosa lingua.

Con todos estes valiosos traballos, os lingüistas da chamada "escola de Hamburgo" foron os iniciadores da dialectoloxía galega, introducindo tanto a metodoloxía coma o coñecemento lingüístico necesario para levar adiante con éxito estudos en profundidade sobre un territorio limitado, para logo adoptar perspectivas máis amplas que permitisen tirar conclusións de validez máis xeral.

Estes avances non foron aproveitados polos estudiosos galegos da época, que ou ben descoñecían estes estudos ou non estaban en condicións de imitalos. E isto a pesar de que os investigadores alemáns mantiñan contacto con homes do Seminario de Estudos Galegos, por exemplo. Foi mellor aproveitada esta contribución no que se refire ó estudio da cultura material, xa que a etnografía era un dos campos mellor explorados polos homes do SEG. Como proba disto, poden verse algúns traballos de X. Lorenzo Fernández, coma o titulado "Die Bremse am galizischen Wagen" (traducido ó alemán por Schneider), ou "Das Bauernhaus im unteren Limiabecken (Prov. Orense, Spanien)", ambos publicados en *VKR* (12), entre outros moitos traballos debidos a Xaquín Lorenzo ou a etnógrafos como F. Bouza Brey, A. Fraguas Fraguas, L. Prieto Rodríguez, V. Risco ou J. Taboada Chivite.

No que atinxe ó aspecto lingüístico, só nos anos 60 se empezarán a realizar investigacións equiparables, coma as feitas por Ramón Lorenzo Vázquez sobre Amaña (13), ou os numerosos traballos realizados no Departamento de Filoloxía Románica, dirixido polo Prof. Constantino García, nos últimos 60 e na década dos 70.

(12) Nos números 11 (1938), pp. 282-289, e 15 (1942/1943), pp. 276-308, respectivamente.

(13) R. Lorenzo Vázquez (1962): "Estudios etnográfico-lingüísticos sobre La Mahía y alrededores", *RDTP* 18, pp. 200-241 e 487-522 (O muíño e o forno). Co mesmo título xenérico, publica estudos dedicados ó xugo e o carro, precedidos dunha introducción, en *CEG* 17, 51 (1962), pp. 49-67; *CEG* 18, 55 (1963), pp. 129-147; *CEG* 19, 57 (1964), pp. 10-64.

3. OS ESTUDIOS SOBRE O GALEGO MEDIEVAL

O descubrimento na segunda metade do S. XIX da literatura galego-portuguesa medieval, que representaba a aparición dunha lingua romance aínda descoñecida na súa fase antiga, fixo que a partir de principios desta centuria algúns filólogos e lingüistas alemáns se interesasen polo seu estudio.

O primeiro traballo que coñecemos débese a J. Cornu (1901) sobre a *Historia troiana*, e terán que pasar bastantes anos ata que esta liña de traballos encontre continuadores. Entre eles atópanse dúas teses de doutoramento presentadas na Universidade de Hamburgo por A. Bieler (1920), sobre a lingua dos documentos medievais, e R. Rübescamp (1930), sobre a lingua das *Cantigas de Santa María* de Afonso X. Parte desta última investigación publicouse en Rübescamp (1933, 1954).

Pola metade dos anos 20 visita Galicia a investigadora Margot Sponer, que presentou como tese de doutoramento, e posteriormente publicou (Sponer 1934), unha edición de 156 documentos provenientes dos fondos de mosteiros das catro provincias galegas, pertencentes ós séculos X, XIII, XIV e XV. Durante a súa estada en Galicia, escribiu unha nota para a revista *Nós* (Sponer 1927), na que lamenta o progresivo empobrecemento do léxico patrimonial galego: "a pesares de ser estranxeira n-esta terra tan fermosa, sinto qu'a sua lengoa tan doce e melodiosa vaia perdendo a sua enxebreza, dando entrada no seu léxico cada día a mais palabras e xiros castelás" (p. 3).

As *Cantigas de Santa María* de Afonso X volverán a se-lo campo de investigación do filólogo Walter Mettmann, a quen lle debemos unha edición das *Cantigas*, realizada coa axuda de J.-M. Piel, e feita, no dicir de Ramón Lorenzo (14), "coa seriedade propia da mellor tradición filolóxica xermana". Ademais dalgún outro traballo sobre o galego-portugués (Mettmann 1961), este filólogo publicou recentemente dúas contribucións ó estudio do estilo das *Cantigas de Santa María* (Mettmann 1979, 1980).

O propio Joseph M. Piel estudia o texto dunha cantiga de escarnio de Afonso X na homenaxe a Rita Lejeune (Piel 1969). Nun ensaio recente, a relación de Afonso X co galego é analizada por H.-J. Niederehe (1988), quen xa publicara anteriormente outros traballos sobre o estado lingüístico da Península Ibérica nos tempos deste rei (15).

4. A ETIMOLOXIA, A HISTORIA DAS PALABRAS E A ONOMASTICA: A OBRA DE J.-M. PIEL E H. MEIER

A gramática histórica e a etimoloxía galega foron tamén obxecto da atención de eminentes romanistas alemáns, entre os que salientan pola profundidade e a amplitude da súa obra Harri Meier e, sobre todo, Joseph-Maria Piel.

(14) V. "Limiar" a Mettmann (1959-1972), p. 7.

(15) V. "Alfonso el Sabio y la fisonomía lingüística de la Península Ibérica de su época", in *Actas del Congreso internacional de la lengua y la literatura en tiempos de Alfonso X*. Murcia, 1984, pp. 415-435; *Alfonso X el Sabio y la lingüística de su tiempo*. Madrid: SGEL, 1987.

Desde o principio da súa traxectoria, ambos profesores centraron as súas investigacións nas linguas da Península Ibérica. Nela, a consciencia da comunidade histórica existente entre galego e portugués non lles impediu ter sempre en conta a peculiar situación da nosa lingua.

O profesor Meier, que nos inicios da súa carreira científica publicou unha obra de conxunto sobre a evolución diverxente dos distintos dominios lingüísticos da Península (16) coa colaboración de Fritz Krüger, dedicou a maior parte da súa actividade á gramática histórica e ás pesquisas etimolóxicas. A este respecto, é constante no seu traballo a insistencia en "resaltar el valor de la herencia latina, largamente oscurecida hasta ahora por la insuficiencia, todavía, de la fonética histórica latino-románica, así como por el desconocimiento de gran parte de la riqueza que encierra la formación de palabras del llamado latín vulgar" (17), limitando así o papel que en moitas ocasións se lle atribuíu ó substrato (18).

Ademais de tomar en conta o galego nas súas numerosas investigacións sobre etimoloxía hispánica (p.e. Meier 1950, 1980), dedicou algúns estudos á etimoloxía galego-portuguesa (Meier 1951a, 1951b) e algúns outros a clarexar etimoloxías galegas (Meier 1973, 1977, 1981). Noutro traballo importante analizou o papel que pode xoga-lo galego para un coñecemento máis seguro da etimoloxía románica, na que ata o de agora se lle concedeu pouca atención (Meier 1982), asegurando que sería moi proveitoso un maior cultivo dos estudos léxicos, debido a "su conservadurismo particular y a su exuberante riqueza morfológica" (1982: 102).

Por outra parte, tamén lle debemos ó profesor Meier tres ensaios sobre gramática do galego moderno que tratan de temporalidade verbal (a futuridade e os tempos do pasado) e mais da posición do pronome átono (Meier 1974, 1975, 1976). Estes artigos son a súa contribución á gramática do galego, xa que a nosa lingua, rica en vocabulario autóctono e con estruturas gramaticais peculiares, "requiere más estudios a la vez descriptivos y comparados que destaquen su individualidad y precisen su posición dentro de la familia de los idiomas románicos" (1974: 7). Pero a débeda intelectual dos lingüistas galegos con este grande romanista non remata aquí, senón que tamén hai que contar coas súas numerosas contribucións á gramática histórica portuguesa (desde a evolución dos perfectos fortes, á xénese do infinitivo conxugado, o acusativo con preposición e outros varios temas), que por razóns obvias resultan de grande axuda para esclarece-la historia da nosa gramática.

O outro grande romanista alemán, o profesor Joseph-Maria Piel, ademais de tratar diversos suxeitos de gramática histórica do portugués (19) (e por tanto de

(16) *Beiträge zur sprachlichen Gliederung der Pyrenäenhalbinsel und historischen Begründung*. Anexo 3 de *Volkstum und Kultur der Romanen*. Hamburg, 1930.

(17) V. *Notas críticas al DECH de Corominas / Pascual*. Anexo 24 de *Verba*. Santiago, 1984, pp. 9-10.

(18) Cfr. "Erwägungen zu iberoromanischen Substratetymologien", in *Festgabe Ernst Gamillscheg zu seinem fünfundsiebzehnten Geburtstag*. Tübingen: Niemeyer, 1952, pp. 129-139; "Mirages prélatins: Kritische Betrachtungen zur romanischen Substratetymologie", *RF* 64, 1/2 (1952), pp. 1-42; *Prinzipien der etymologischen Forschung*. Heidelberg: Carl Winter, 1986.

(19) Cfr. p.e. "A flexão verbal do português. Estudo de morfologia histórica", *Biblos* 20 (1945), pp. 5-50.

grande utilidade para o coñecemento da evolución do galego), cultivou o terreo da etimoloxía en numerosas contribucións á lingüística hispánica, centrándose principalmente no ámbito galego-portugués (20) ou no galego en particular (21). A súa admiración pola figura do Padre Sarmiento en relación cos estudos etimolóxicos deu lugar igualmente a varios ensaios (Piel 1955/1956, 1969/1971, 1976a).

Pero a súa achega máis importante, tanto polo seu volume coma pola súa calidade, son, sen dúbida, os traballos de onomástica, na súa maior parte dedicados ó espacio do antigo galego-portugués (22) (Galicia e o norte de Portugal) ou restrinxidos ó galego (23). Piel sente predilección polo estudio dos topónimos procedentes dos nomes de propietarios, e dedícalle algúns dos seus traballos máis importantes (24) a este tema que evidencia a interrelación entre toponimia e antroponimia: "É suficientemente sabido que boa parte do léxico toponímico do noroeste hispánico, a qual se pode avaliar num décimo, pelo menos, da sua totalidade, é constituída por nomes de antigos possuidores rurais, que estes, desde a época latina e através dos séculos medievais, deixaram vinculados às terras que ocuparam, exploraram e transmitiram aos seus herdeiros" (1975b: 45). Como di Dieter Kremer (25), un dos seus colaboradores: "Ce thème de la formation de toponymes à base anthroponymique a fasciné Piel tout spécialement".

O territorio noroeste da Península Ibérica presenta para Piel un grande interese pola súa riqueza lingüística, tendo que lamenta-la escaseza de estudos sobre a nosa lingua: "Nous sommes [...] encore très loin de connaître dans son ensemble la richesse des parlers de la Galice" (1962 [1989]: 18). A situación do galego fai que os romanistas ignoren a orixinalidade desta lingua románica, na que se pode atopar sen esforzo "bon nombre de mots latins non repérés jusqu'à présent dans le lexique roman e qui doivent correspondre pour la plus grande partie à des innovations du latin provincial de la *Gallaecia*" (1962 [1989]: 20). De aí o alto interese da investigación da etimoloxía e da onomástica galegas.

Polo tanto, o profesor Piel, coincidindo no esencial con H. Meier, considera que o latín vulgar da *Gallaecia* tivo un desenvolvemento orixinal de grande riqueza léxica, que aínda se pode ver na lingua actual: "determinadas zonas das provincias galegas, conjuntamente com as regiões do Minho e Douro Litoral, apresentam uma individualidade lexical inconfundível em comparação com os territórios espanhóis e portugueses situados a leste e sul da área assim sumariamente circunscrita" (1975/1976 [1989]: 55). Iso é o que lle permite falar de "latiniidade vulgar galaica" (Cfr. Piel 1976c, 1979d). Esta antiga unidade tamén se pon de manifesto noutros traballos que abranguen o espacio astur-galego-portugués (26).

(20) Cfr., entre outros traballos, Piel (1949-1952, 1952a, 1953a, 1958c, 1964, 1968-1978, 1976/1977, 1978a, 1981b, 1982, 1983c, 1984b).

(21) Piel (1958a, 1960, 1963, 1967, 1979c, 1980, 1983d, 1986a).

(22) Piel (1947a, 1947b, 1947c, 1951a, 1951b, 1952b, 1959, 1962/1963, 1966-1967, 1973, 1974, 1976b, 1983a, 1985), Piel / Kremer (1977).

(23) Piel (1953c, 1961a, 1961b, 1965, 1971, 1975a, 1978b, 1979a, 1979b, 1981a, 1983b, 1986b).

(24) Piel (1937, 1947d, 1953b, 1954, 1958b, 1975b, 1975c, 1984a); cfr. tamén Piel / Kremer 1977.

(25) V. "Joseph M. Piel onomasticien", intervención na mesa redonda "L'apport de l'onomastique à la Philologie Romane: Histoire et perspectives", no *XIX Congreso Internacional de Lingüística e Filoloxía Románicas (Santiago, 1989)*.

(26) Piel (1947d, 1952c, 1962b, 1968, 1983e).

Por outra banda, a contribución destes romanistas non se limitou ás investigacións levadas a cabo persoalmente, senón que ademais promoveron o estudo do ámbito lingüístico galego e portugués nas súas universidades, o que deu como froito que o galego fose tido en consideración á hora estudia-la evolución histórica das linguas ibéricas ou das románicas en xeral (27). Este ambiente universitario fai posible que K. H. Delille dedique un capítulo do seu libro *Die geschichtliche Entwicklung des präpositionalen Akkusativs im Portugiesischen* ó estudio do acusativo con preposición no galego moderno (Delille 1970). Harri Meier propúxolle a Sigrid Buschmann a realización, como tese de doutoramento baixo a súa dirección, dunha contribución ó dicionario etimolóxico do galego; o traballo, publicado pola Universidade de Bonn en 1965, quedou incompleto (A a F), pero aínda así constitúe o primeiro dicionario etimolóxico da nosa lingua e representa, segundo Ramón Lorenzo (28), "un gran esfuerzo por desentrañar el étimo de muchas palabras gallegas".

Poderíamos citar aquí algúns outros lingüistas alemáns que contribuíron ó coñecemento da etimoloxía e da evolución lingüística do galego, como H. Bursch (1979, 1980), así coma Johannes Hubschmid (1959, 1964), que a pesar de ser de orixe suíza desenvolveu a súa actividade científica en Alemaña. Tamén son numerosas as contribucións realizadas no marco de estudos máis amplos sobre as linguas hispánicas, como poden ser algúns traballos de Gerhard Rohlf, J. Untermann ou o importante libro de Kurt Baldinger (tamén natural de Suíza) sobre a constitución das linguas hispánicas (29).

5. ESTUDIOS RECENTES SOBRE A SITUACION LINGÜÍSTICA DE GALICIA

Os movementos de reivindicación cultural e política das nacionalidades "minoritarias" que se desenvolveron en varios países de Europa durante as décadas de 1960 e 1970, despertaron o interese de moitos investigadores pola situación das linguas non oficiais, que ata entón tiveran pouca presenza nos estudos universitarios en Alemaña.

A situación española, ademais, atraeu especialmente a atención do público alemán durante os anos 70 debido ós intensos movementos políticos e sociais que se produciron nos últimos tempos da dictadura e durante a chamada "transición democrática", que contaron cunha presenza destacada nos medios de comunicación. E un dos problemas de maior relevancia foi a cuestión das "nacionalidades históricas", especialmente de Cataluña e Euskadi, polas dimensións do conflito político que se desenvolvía nelas e pola existencia do fenómeno terrorista vasco.

(27) V., entre outros, W. D. Stempel (1959): "Zur Frage des Geschlechts der romanischen Obstbaumnamen auf -ARIUS", *ZRPh* 75, pp. 234-268; U. L. Figge (1966): *Die romanische Anlautsonorisation*. Bonn: Romanisches Seminar der Universität.

(28) V. "Las publicaciones de Departamento de Filología Románica de la Universidad de Bonn", *Verba* 6 (1979), pp. 415-421.

(29) *Die Herausbildung der Sprachräume auf der Pyrenäenhalbinsel: Querschnitt durch die neueste Forschung und Versuch einer Synthese*. Berlin: Akademie Verlag, 1958. Trad. ó esp.: *La formación de los dominios lingüísticos en la Península Ibérica*. Madrid: Gredos, 1963, 1972².

Esta presenza nos medios de comunicación, o coñecemento directo dos moitos alemáns que visitan España, unido á atracción de Hispanoamérica, provoca nos anos 80 un crecemento moi considerable do número de estudantes interesados polas linguas hispánicas nas universidades alemanas. A incorporación de España e Portugal á Comunidade Europea non fixo máis ca reforzar esa atención. Coñecedores das reivindicacións lingüísticas de vascos, cataláns e galegos, moitos deses estudantes sentiranse atraídos pola situación lingüística nestas tres comunidades, nas que se está desenvolvendo un proceso de normalización que poucas veces se emprendeu na Europa occidental. Este proceso representa unha ocasión ideal para poñer en práctica a metodoloxía sociolingüística que se estudia nos centros universitarios, así como unha magnífica oportunidade de desenvolver instrumentos de análise máis eficaces. Este interese científico, xunto co descubrimento de novos espazos culturais en Europa, fai que cada vez sexan máis os filólogos que dediquen as súas investigacións ás linguas "minoritarias" da Península Ibérica.

No que respecta ó galego empézase a recolle-los primeiros froitos na década dos anos 80. Con todo, o primeiro traballo deste tipo é o de Burkhard Voigt (1979), quen traça un panorama da situación da lingua galega desde unha perspectiva socialista. Baseándose no *Informe -dramático- sobre la lengua gallega* de X. Alonso Montero (30) e mais nos datos de Ayestarán e de la Cueva (31) constata que existe unha ampla conciencia social de nacionalidade galega fronte á española e que a lingua galega non está aínda en perigo de desaparecer, se ben resulta evidente que retrocede rapidamente. Segundo Voigt, a situación socialmente inferior da lingua galega débese á existencia durante séculos dunha opresión social e lingüística por parte do estado centralista, ó que Galicia non pode opoñer unha burguesía autóctona. Para salva-la lingua, Galicia debe antes "dar una solución al problema nacional" (p. 446), conquerindo o poder político e o dominio dos medios administrativos: "Es indudable que una condición previa de la liberación lingüística es la liberación nacional" (p. 451).

Nestes anos iníciáanse tamén os traballos sobre sociolingüística galega en universidades da antiga República Democrática Alemana, singularmente en Leipzig e na Universidade von Humboldt de Berlín. En Leipzig traballa Klaus Bochmann, autor de dous traballos nos que analiza o proceso de normalización da nosa lingua (Bochmann 1983, 1985). No primeiro toma en consideración a situación do galego arredor do ano 1980, que está caracterizada "por los tres fenómenos siguientes: 1) Insuficiencia, no obstante los logros de los últimos años, del estatuto real de lengua oficial y de cultura en Galicia; 2) Divergencias en torno al problema de la reconstrucción lexical [...]; 3) Divergencias con respecto a las normas ortográficas y morfológicas" (1983: 2). O autor, demostrando un coñecemento cumprido da realidade galega, menciona os avances conseguidos nos últimos tempos, pero tamén constata que "El gran problema es que el viejo esquema

(30) Madrid: Akal, 1973.

(31) M. Ayestarán Aranaz / J. de la Cueva Alonso (1974): *Las familias de la provincia de Pontevedra en 1974 (Galleguidad y conflicto lingüístico gallego)*. Sevilla: Instituto de Ciencias de la Familia.

según el cual el castellano fue el signo distintivo de las capas sociales superiores, y el gallego el de las clases y capas populares, aún está vigente actualmente" (p. 4). Seguidamente, Bochmann analiza as posturas fronte á constitución da lingua culta e á súa fixación ortográfica, entre as que distingue o diferencialismo, o lusismo e a corrente pragmática, para concluír: "A nosotros que observamos estas polémicas desde lejos, nos parece evidente que el último camino es el más realista de los tres" (p. 10), xa que as demais alternativas levarían á creación dunha lingua culta coa que sería difícil que o pobo galego se sentise identificado.

Recentemente, a tamén profesora da Univ. de Leipzig J. Brumme deu a coñecer un dos seus traballos sobre a nosa lingua, dedicado á posición da escritora Emilia Pardo Bazán ante a cuestión lingüística de Galicia (Brumme 1989a).

A mediados dos anos 80 comezaron os traballos na Sektion Romanistik da Univ. von Humboldt, dirixida polo Prof. Hans-Dieter Paufler, que publicou un traballo na revista desa universidade co título "Bilinguismus und Diglossie in Galicien" (Paufler 1985), no que caracteriza a situación galega como de bilingüismo diglósico colectivo unido a unha alta porcentaxe de bilingüismo individual. Observa unha ruptura do código social das dúas linguas, coa entrada do galego en instancias nas que ata hai pouco estaba vedado.

Outro investigador deste Departamento de Romanística que vén dedicando os últimos anos a investigar sobre o galego é o Dr. Ulf Herrmann, quen publicou en 1986 unha análise da situación actual da lingua galega. Nela constata a regresión no uso do galego de xeración en xeración, a insuficiencia do marco legal, e maila limitada presenza da lingua de Galicia en ámbitos coma a administración local, a xustiza, os medios de comunicación e mais no sistema educativo como lingua vehicular. En consecuencia, "die sprachliche Wirklichkeit ist [...] von einer Normalisierung weit entfernt" (p. 489). O Prof. Herrmann presentou en 1987 a súa tese de habilitación para a cátedra (Habilitationsschrift) co título *Das Galicische - eine romanische Sprache in Spanien*, que consta dunha historia da lingua galega seguida dunha análise da situación lingüística actual da nosa nación. Temos noticia de que este traballo, revisado e ampliado, acaba de ser publicado en Frankfurt (Herrmann 1990), pero neste momento aínda non tivemos ocasión de consultalo.

Tamén Eugenio Coseriu, lingüista de orixe rumana pero afincado desde hai bastantes anos na universidade de Tübingen, quixo contribuír ó estudio da situación do galego cun traballo (Coseriu 1987a) no que revisa a formación e a historia do galego-portugués, destacando que os falares do Norte e do Sur do Miño "siguen pertencendo al mismo continuum lingüístico" (p. 132). Seguidamente analiza a situación lingüística de Galicia e as dificultades do galego para recuperala estatuto de lingua normal; a este respecto, Coseriu ve "pocas señales de una movilización efectiva de la burguesía a favor del gallego análoga a la movilización que se logró en su tiempo en Cataluña a favor del catalán. Y no hay que olvidar que en la 'batalla por el catalán' la burguesía culta ha sido el factor decisivo" (p. 135). Logo aconsella tolerancia coa poboación que non fala galego, e advirte contra os que pretenden "imponer a toda la comunidad unha lengua que aún no está enteramente hecha y acerca de cuya estructuración [...] se sigue discutiendo" (p. 135). Así a todo, opina que "no cabe que tome partido el lingüista que examina objeti-

vamente los problemas del gallego" (p. 127). Ó lector informado non pode deixar de chocarlle que basee o seu traballo exclusivamente na información dos *Temas de lingüística galega* (32) do profesor Constantino García, excelente introducción á problemática do galego, pero que ás alturas de 1987 resulta claramente insuficiente como bibliografía para estudar en profundidade unha situación lingüística tan complexa coma a galega. Por outra banda, a primeira parte deste ensaio (pp. 127-132) foi lida pola Prof. M. Ulrich no *II Congreso Internacional da Língua Galego-Portuguesa na Galiza* (Coseriu 1987b).

Outros traballos recentes parten do concepto de *Ausbausprache* ('lingua por elaboración', contraposto a *Abstandsprache* 'lingua por distanciamento'), desenvolvido por Heinz Kloss, así como dos seus criterios para medi-lo grao de elaboración dunha lingua. De feito, o primeiro en aplicar estes conceptos ó galego e ó portugués foi o mesmo Kloss (33):

"nous supposons que si l'islandais avait été adopté par tous les usagers des dialectes féroïens, l'irlandais par tous les usagers des dialectes gaéliques d'Ecosse, le catalan par tous ceux qui parlent l'occitan ou le provençal, le portugais par tous ceux qui parlent le gallego ou le galicien, le danois par tous ceux qui parlent les dialectes suédois, dans ces conditions personne n'oserait, aujourd'hui, prétendre que les complexes de dialectes féroïens, gaéliques, occitans, galiciens et suédois, puissent constituer respectivement, à cause de la distance intrinsèque qui les sépare, des unités linguistiques indépendantes".

Así, o galego e o portugués forman un complexo dialectal que tivo dúas elaboracións, polo que debemos falar de dúas linguas, aínda que entre elas existe bilingüismo inherente (p. 36).

Estes conceptos están a coñecer unha ampla difusión nos estudos europeos de sociolingüística (34) pola súa capacidade para estudar situacións e procesos que ata agora escapaban á clasificación científica, do que é un exemplo a dicotomía lingua / dialecto ou a emancipación lingüística dunha comunidade. Para o galego foron tidos en conta por Bochmann (1983), e recentemente foron empregados por Fernández Rei para identifica-la lingua galega fronte ás linguas veciñas, especialmente respecto do portugués (35).

Esta liña de investigación foi a seguida por Ursula Esser, romanista da Universidade de Aachen que centra a súa actividade científica na sociolingüística galega. Esta investigadora presentou xa no ano 1985 o seu traballo de licenciatura co título *Ausbausprache Galicisch*, do que se publicou un extracto traducido ó galego ("O galego, lingua en elaboración") na revista *Grial* (Esser 1986). Nel revisase a discusión sobre a norma culta do galego, considerando que "Este obxectivo, que sería condición previa para unha normalización eficaz, non parece que en Galicia estea conseguido. O ataque ás *Normas* por parte dos reintegracionistas continúa"

(32) A Coruña: La Voz de Galicia, 1985.

(33) H. Kloss / G. D. McConnel (1974): "Introduction", in *Linguistic composition of the nations of the world / Composition linguistique des nations du monde*, vol. 1. Les Presses de l'Univ. Laval, p. 33.

(34) Cfr. p.e., Z. Muljačić (1986): "L'enseignement de Heinz Kloss (modifications, implications, perspectives)", *Langages* 83, pp. 53-63; H. Haarmann (1988): "Allgemeine Strukturen europäischer Standardsprachenentwicklung", *Sociolinguistica* 2, pp. 10-51.

(35) V. F. Fernández Rei (1988): "Posición do galego entre as linguas románicas", *Verba* 15, pp. 79-107 (esp. pp. 98-107).

(1986: 338). Tamén se avalía o incipiente proceso de normalización, poñendo de relevo as súas insuficiencias, e proclamando a necesidade dunha política lingüística dirixida que supere a marxinación do galego e cree "unha conciencia da propia dignidade" (p. 342).

Esta investigación foi continuada na súa tese de doutoramento, recentemente publicada en Bonn (Esser 1990), e que consiste basicamente nun estudio do proceso de constitución do galego en lingua de cultura e da súa emancipación social desde o S. XIX ata hoxe. Despois de seguir tódalas etapas dese proceso, Esser salienta que na década de 1980 se inicia a extensión do idioma na sociedade galega, introducíndoo en instancias nas que nunca estivera presente, para o que se necesita elabora-la terminoloxía necesaria.

Nesta última parte do traballo, U. Esser tenta determina-lo grao de elaboración da lingua galega, comprobando o seu nivel de uso no ensino, na investigación, nos medios de comunicación, na produción editorial, etc. Os resultados son só parcialmente positivos: "Dennoch erweist sich die sprachplanerische Arbeit in Galizien als weniger effektiv als sie von ihren vordergründigen Bedingungen her sein könnte" (p. 168). Dúas carencias sinaladas por esta lingüista son a ausencia dunha institución normalizadora con competencias en tódalas áreas, e maila inexistencia dun plan xeral de normalización. Ademais Esser constata que na literatura especializada, un campo que é decisivo para unha planificación lingüística moderna, o galego ten unha presenza moi limitada, como ben demostra o catálogo de publicacións da Universidade de Santiago; as aínda escasas obras en galego tratan case sempre de historia, literatura ou cultura, pero nunca de física, psicoloxía ou técnicas de computadores. Na actividade económica a penas se introduciu o galego, nin existen xornais monolingües na lingua de Galicia.

En consecuencia, o galego acércase hoxe ó estatuto dunha lingua de cultura, e faise evidente que "das Galizische heute den Dialektcharakter [...] weit hinter sich gelassen hat". Sen embargo, aínda queda camiño por percorrer para romper-la diglosia, superando o estigma de lingua de rango inferior fronte ó castelán.

As conclusións destas investigacións foron presentadas pola súa autora no *XIX Congreso Internacional de Lingüística e de Filoloxía Románicas*, celebrado en Santiago (Esser 1989). Neste Congreso tamén presentaron comunicacións sobre galego Klaus Bochmann, quen falou das funcións pragmáticas dos primeiros textos escritos en galego a primeiros do S. XIX (Bochmann 1989), e mais J. Brumme, que analizou as ideas sobre a lingua no movemento rexionalista de fins do S. XIX (Brumme 1989b). En outubro de 1990, o catedrático K. Bochmann presentou un relatorio titulado "Unha visión sociolingüística da situación actual do galego", no *Congreso internacional da cultura galega* celebrado en Santiago.

Recentemente, Sabine Albrecht, actualmente profesora na Univ. de Jena, presentou a súa tese de doutoramento titulada *Zum Sprachwandel in Galicien: Die Herausbildung der galegischen Standardnorm* (dirixida por K. Bochmann) na Universidade de Leipzig, que aínda non puidemos consultar.

En definitiva, case todos estes traballos presentan unha grande coincidencia de fondo: o galego emprendeu o camiño da normalización sentando bases só-

lidas, como son o establecemento dunha normativa ortográfica e morfolóxica unificada, e cunha planificación do corpus lingüístico baseada en criterios correctos para ser aceptada polo pobo ó que vai dirixida. As insuficiencias pertencen sobre todo ó ámbito do *Statusplanung*, á política lingüística tendente a introduci-lo uso do galego en tódolos ambientes da vida da nosa sociedade. Se no primeiro punto o único atranco visible é a discordia dun sector do profesorado, neste segundo momento as dificultades a vencer son de índole diversa, desde limitacións legais a prexuízos sociais e falta de vontade política para conducir con firmeza a normalización.

Xa que logo, podemos afirmar que estes sociolingüistas souberon discernir-las liñas mestras do proceso de normalización do galego con claridade e obxectividade. Teñen ó seu favor a distancia, que lles permite aprecia-los grandes trazos sen se perderen nos detalles das polémicas cotiás, e maila ausencia de apaixonamentos políticos ou doutra orde, que moitas veces fai que os estudiosos implicados no proceso traten de facer ver ós demais soamente aquilo do que eles están convencidos de antemán. E por outra parte, o dominio e a aplicación rigorosa de metodoloxías científicas modernas e poderosas fai que os seus traballos sexan clarexadores, afastados sempre da polémica ideolóxica ou política.

6. CONCLUSIONS

A filoloxía alemana, como acabamos de ver, tivo unha influencia decisiva no coñecemento lingüístico do galego. Deixando á parte os valiosos estudos sobre o galego-portugués medieval, esta influencia maniféstase en tres fases principais.

A primeira desenvólvese entre as décadas dos anos 20 e 30, principalmente, cos estudos sobre a lingua falada levados a cabo por Fritz Krüger primeiro e polos seus discípulos W. Ebeling, W. Schroeder e H.-K. Schneider de seguido. Os seus traballos, de concepción clara e execución intachable, aínda hoxe constitúen puntos de referencia para o coñecemento da nosa lingua e para o planeamento de novas investigacións. Eles crearon a dialectoloxía galega, nuns momentos en que os escasos estudos de lingüística que se realizaban en Galicia estaban en mans de afeccionados que carecían dunha concepción da linguaxe e da formación necesaria para levar con éxito tal empresa. Esa falta de investigadores formados fixo que o seu exemplo non puidese ser seguido ata 30 anos máis tarde, cando xa por fin se implantaron os estudos de lingüística na Universidade e se dirixiu a atención dos investigadores sobre a lingua de Galicia.

Unha vez que a escola de Hamburgo desaparece, prodúcese outra achega de grande importancia para a lingüística galega: a obra de Joseph M. Piel e Harri Meier. Aínda que xa empezaran as súas investigacións nos anos 30, a produción sobre galego vai tomar importancia a partir do final dos anos 40, e chega ata os nosos días. Estes dous romanistas fixeron máis ca ningún outro lingüista polo coñecemento da historia do léxico galego e, ó fin e ó cabo, pola investigación das orixes e da evolución da nosa lingua. Aínda máis, durante décadas levaron os traballos sobre o galego polas universidades europeas, facendo que a nosa lingua,

tanto tempo ignorada, fose tida en conta en numerosos estudos de lingüística románica.

Pero a partir dos últimos anos 70 advírtese un cambio cualitativo e cuantitativo no interese dos lingüistas alemáns polo galego. A nova situación política de España, a consecución do estatuto de linguas cooficiais do vasco, catalán e galego, coa posta en marcha dos seus respectivos procesos de normalización, fixo que moitos sociolingüistas se dedicasen á investigación e ó seguimento destes procesos. Estas pesquisas diríxense principalmente ó catalán, que conta cunha grande tradición de estudos na romanística, cun prestixio económico e sociocultural alto e mesmo con asociacións de axuda e promoción nas universidades alemanas. O vasco xa estaba presente nos estudos universitarios de lingüística xeral, pero resulta de difícil acceso pola distancia lingüística.

En cambio, o galego, de fácil acceso para os estudantes de español e portugués, atópase co inconveniente de estar practicamente ausente das universidades. Nas décadas anteriores, as universidades nas que se levara a cabo algunha investigación sobre o galego eran unha rara excepción, e case sempre estaba relacionada coa presenza de J. Piel ou de H. Meier. A pesar diso, xa nos anos 80, en varias Universidades (Leipzig, Berlin, Aachen) empréndense traballos sobre a situación lingüística de Galicia. Estes estudos, polas limitacións que impón a distancia e as dificultades de acceso a materiais de primeira man, non poden dar conta de tódolos detalles da nosa situación lingüística, pero en cambio esa mesma distancia permítelles ofrecer unha visión obxectiva e desapaixonada que, en boa medida, non sería posible para un investigador de dentro de Galicia. Por outra parte, estimamos que as innovacións teóricas introducidas no estudio do galego, seguindo a concepción de Heinz Kloss, principalmente, son de grande importancia para o futuro dos estudos de sociolingüística.

Con todo, debemos ter presente que estes estudos non son máis ca unha primeira ceifa, xurdidos antes de que se desen algúns pasos, aínda poucos, pola difusión do galego nas universidades europeas. Ha de terse en conta que ata 1985 só existía unha biblioteca galega (en Munic), e desde aquela creáronse seccións de galego nas bibliotecas dalgúns universidades (Colonia, Paderborn, Frankfurt). Os primeiros cursos de lingua galega nunha universidade alemana, como asignatura curricular para os alumnos de Romanística, tiveron lugar en nas Universidades de Colonia e de Paderborn en 1986 e 1987. En 1988 o Instituto da Lingua Galega inicia, en colaboración coa Dirección Xeral de Política Lingüística, os cursos de galego para estranxeiros, con notable éxito de convocatoria e excelente rendemento académico.

Así pois, aínda que este camiño non está máis ca empezado, as accións emprendidas fannos esperar que os estudos de galego aumenten considerablemente nos próximos anos nas universidades alemanas. De feito, nestes momentos estanse realizando polo menos cinco teses de licenciatura centradas no estudio da nosa lingua e da situación sociolingüística de Galicia, nas universidades de Colonia, Bonn, Tübingen e Freiburg (36). Estamos seguros de que a súa contribución á

(36) Trátase dos seguintes traballos: K. Löbach (Colonia), sobre diglosia e bilingüismo, con especial referencia á situación galega, dirixido por J. A. Barbón; S. Montero-Küpper (Bonn), sobre in-

lingüística galega saberá ser tan valiosa como o foron os dos ilustres romanistas que os precederon no estudo da nosa lingua.

TRABALLOS CITADOS

- Albrecht, S. (1990): *Zum Sprachwandel in Galicien: Die Herausbildung der galegischen Standardnorm*. Tese de Doutoramento. Univ. de Leipzig.
- Bieler, A. (1920): *Beiträge zur Lautlehre und Verbalflexion der altgalizischen Urkundensprache*. Tese de Doutoramento. Univ. Hamburg.
- Bochmann, K. (1983): "En torno al problema de la normalización del gallego contemporáneo", *Linguistische Arbeitsberichte* 40, pp. 2-15.
- (1985): "Problemi della 'normalizzazione' della lingua gallega", in Cortelazzo, M. (ed.): *Guida ai dialetti veneti*, vol. 6. Padova, pp. 223-232. Trad. galega de X. A. Palacio: "Problemas da 'normalización' da lingua gallega", *Grial* 91 (1986), pp. 18-28.
- (1989): "Valeurs et fonctions pragmatiques des premiers textes modernes en galicien issus de la Guerra d'Indépendance de l'Espagne (1808-1814)", in Lorenzo, R. (ed.): *Actas do XIX Congreso Internacional de Lingüística e Filoloxía Románicas (Santiago, 1989)*. En publicación.
- (1990): "Unha visión sociolingüística da situación actual do galego", in *Congreso internacional da cultura galega (Santiago, 1990)*. En publicación.
- Brumme, J. (1989a): "¿Idioma ó dialecto? Emilia Pardo Bazán zur Stellung des Galegischen", *Linguistische Arbeitsberichte* 69, pp. 83-90.
- (1989b): "Acerca de la política lingüística de los regionalismos catalán y gallego (1874-1898)", in Lorenzo, R. (ed.): *Actas do XIX Congreso Internacional de Lingüística e Filoloxía Románicas (Santiago, 1989)*. En publicación.
- Bursch, H. (1979): "Sarabia / Saraiva - Ein galizisch-portugiesischer Präromanismus?", *Verba* 6, pp. 29-34.
- (1980): "Der Hund und das Schwein. Etymologische Überlegungen zu span.-port. *perro*, galiz. *perrencha*, *perrencho* und verwandten Formen", *Verba* 7, pp. 13-20.
- Buschmann, S. (1965): *Beiträge zum etymologischen Wörterbuch des Galizischen (A-F)*. Bonn: Romanisches Seminar der Universität.
- Cornu, J. (1901): "Estoria troyaa acabada era de mill et quatroçentos et enze annos (1373)", in *Miscellanea linguistica in onore di Graziadio Ascoli*. Torino, pp. 95-128.
- (1906): "Neugalizische Formenlehre", Apéndice a "Grammatik der portugiesischen Sprache", in Gröber, G. (ed.): *Grundriss der romanischen*

terferencias do galego no castelán de Galicia, dirixido por Ch. Schmitt; J. Kabatek (Tübingen), sobre interferencias no nivel da norma, con referencia ás interferencias entre galego e castelán, dirixida por E. Coseriu; P. Brodbeck (Tübingen), sobre a situación das linguas e a política lingüística en Galicia, dirixida por R. Kontzi; R. Freitag (Freiburg), sobre o intento de restablecemento dunha lingua non normalizada: o galego, dirixida por H.-M. Gauger.

- Philologie*, vol. 1. Strassburg: Karl J. Trübner, 1906², pp. 1031-1037. Trad. 6 español "Morfología del gallego moderno", *BRAG* 1 (1906/1907), pp. 7-9, 28-30, 52-54, 75-77, 99-101.
- Coseriu, E. (1987a): "El gallego y sus problemas: Reflexiones frías sobre un tema candente", *LEA* 9, 1, pp. 127-138.
- (1987b): "El gallego en la historia y en la actualidad", in *Actas do II Congreso Internacional da Língua Galego-Portuguesa na Galiza (Ourense, 1987)*. Santiago / Ourense: AGAL, 1989, pp. 793-800.
- Delille, K. H. (1970): "Der präpositionale Akkusativ im Neugalicischen", in *Die geschichtliche Entwicklung des präpositionalen Akkusativs im Portugiesischen*. Bonn: Romanisches Seminar der Universität, pp. 13-45.
- Ebeling, W. (1932): "Die landwirtschaftliche Geräte im Osten der Provinz Lugo (Spanien). Sach- und wortkundliche Untersuchungen", *Volkstum und Kultur der Romanen* 5, pp. 50-151.
- Ebeling, W. / Krüger, F. (1952): "La castaña en el noroeste de la Península Ibérica. Estudio etnográfico lexicológico", *Anales del Instituto de Lingüística* 5, pp. 155-288.
- Esser, U. (1985): *Ausbausprache Galicisch*. Tese de licenciatura. RWTH Aachen.
- (1986): "O galego, lingua en elaboración", *Grial* 93, pp. 334-343.
- (1989): "El desarrollo del gallego hacia unha moderna lengua de cultura", in Lorenzo, R. (ed.): *Actas do XIX Congreso Internacional de Lingüística e Filoloxía Románicas (Santiago, 1989)*. En publicación.
- (1990): *Die Entwicklung des Galizischen zur modernen Kultursprache: Eine Fallstudie zur aktuellen Sprachplanung*. Bonn: Romanistischer Verlag.
- Herrmann, U. (1986): "Einige Bemerkungen zur heutigen Situation des Galizischen", *Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Universität zu Berlin* 35, 6, pp. 487-490.
- (1987): *Das Galicische - eine romanische Sprache in Spanien*. Habilitationsschrift. Univ. von Humboldt zu Berlin.
- (1990): *Das Galicische: Studien zur Geschichte und heutigen Situation des Galicischen*. Frankfurt am Main: Domus Editoria Europaea, 1990.
- Hubschmid, J. (1959): "Neu gebuchte galizische Wörter", *RLiR* 23, pp. 381-383.
- (1964): "Aspan., agaliz. busto 'Weideland' und spätlat. bustar 'Ochsenstall'", *ZRPh* 80, pp. 102-119.
- Krüger, F. (1923a): "Vocablos y cosas de Sanabria", *RFE* 10, pp. 153-156.
- (1923b): *El dialecto de San Ciprián de Sanabria*. Anexo 4 de *RFE*. Madrid.
- (1925a): "Mezcla de dialectos", in *Homenaje a Menéndez Pidal. Miscelánea de estudios lingüísticos, literarios e históricos*. Vol. 2. Madrid: Hernando, pp. 121-166.
- (1925b): *Die Gegenstandskultur Sanabrias und seiner Nachbargebiete. Ein Beitrag zur spanischen und portugiesischen Volkskunde*. Hamburg: L. Friederichsen & Co.
- (1927): "Die nordwestiberische Volkskultur", *Wörter und Sachen* 10, pp. 45-137. Trad. esp. de E. Lorenzo y Criado: *El léxico rural del noroeste ibérico*. Anexo 26 de *RFE*. Madrid, 1947.

- (1940): "Las Brañas: Ein Beitrag zur Geschichte der Rundbauten im asturisch-galizisch-portugiesischen Raum", in *Actas e Comunicações do Congresso Nacional de Ciências da População*. Vol. 2. Lisboa, pp. 239-292. Reprod. in *Volkstum und Kultur der Romanen* 16 (1944), pp. 158-203. Trad. 6 esp.: "Las Brañas: Contribución a la historia de las construcciones circulares en la zona astur-galaico-portuguesa", *BIEA* 8 (1949), pp. 41-94. Reprod. in Krüger (1987), pp. 3-44.
- (1948): "O linho no vale do Rio Ibias (Astúrias)", in *Miscelânea de Estudos à Memória de Cláudio Basto*. Porto, pp. 193-207. Reprod. in Krüger (1987), pp. 193-207.
- (1950): "Cosas y palabras del noroeste ibérico", *NRFH* 4, pp. 231-253.
- (1952): "La tornería, supervivencia asturiana de un antiguo oficio europeo", in *Estudios dedicados a Menéndez Pidal*. Vol. 3. Madrid: CSIC, pp. 109-123. Reprod. in Krüger (1987), pp. 61-73.
- (1954): "Los perfectos en -ar en los dialectos de Sanabria y de sus zonas colindantes", *RFE* 38, pp. 45-82.
- (1956): *Problemas etimológicos. Las raíces car-, carr- y corr- en los dialectos peninsulares*. Madrid: CSIC.
- (1957): "Contribuciones a la Geografía léxica del NO. de la Península", *RDTP* 13, pp. 3-23.
- (1958a): "En torno de *foleto, fulgueira* 'helecho' en los dialectos del noroeste de la Península Ibérica", in Lausberg, H. / Weinrich, H. (Hrsg.): *Romanica. Festschrift für Gerhard Rohlfs*. Halle: Max Niemeyer, pp. 263-276.
- (1958b): "Un problema etimológico gallego-portugués: *paranhoparranheiro-parrumeira*", *Revista Brasileira de Filologia* 4, pp. 11-17.
- (1965): "Aportes a la fonética dialectal de Sanabria y de sus zonas colindantes", *RFE* 48, pp. 251-282.
- (1987): *Palabras y cosas de suroeste de Asturias. Tres estudios*. Uviéu: Biblioteca de Filología Asturiana [Inclúe Krüger (1940, 1948, 1952)].
- Meier, H. (1950): "Esp. loza, lozano, loco; port. loiça - louça, louçao, louco, tolo", *RFE* 34, pp. 184-194.
- (1951a): "Port. *bouça*, gal. west.-span. *bouza*", *Romanische Forschungen* 63, pp. 190-191.
- (1951b): "Port. *laje*, gal. *laxe* und form- und bedeutungsverwandte Wörter", *Romanische Forschungen* 63, pp. 1-15.
- (1973): "Der Strohmantel", in *Studia Iberica: Festschrift für Hans Flasche*. Bern / München: Francke, pp. 413-420.
- (1974): "Problemas de gramática galega (I): Los tiempos gramaticales de futuridad", *Verba* 1, pp. 7-15.
- (1975): "Problemas de gramática galega (II): Los tiempos gramaticales de pasado", *Verba* 2, pp. 39-44.
- (1976): "Problemas de gramática galega (III): La colocación de los pronombres personales átonos", *Verba* 3, pp. 45-52.
- (1977): "Galizische Etymologien", *Verba* 4, pp. 19-26.

- (1980): "Span.-galiz.-port. *empachar, despachar*", *Verba* 7, pp. 21-28.
- (1981): "Galizische Beiträge zu zwei lateinisch-romanischen Wortfamilien", *Verba* 8, pp. 215-228.
- (1982): "La posición del gallego en la etimología románica", in Kremer, D. / Lorenzo, R. (eds.): *Tradição, actualidade e futuro do galego. Actas do Coloquio de Tréveris*, pp. 99-108.
- Mettmann, W. (1961): "Zu den Bezeichnungen für 'bis' im Altportugiesischen", *Aufsätze zur portugiesischen Kulturgeschichte* 2 (1961), pp. 177-183.
- (1959-1972): Ed. e glosario de Afonso X O Sábio: *Cantigas de Santa Maria*. 4 vols. Coimbra: Universidade, 1959 / 1961 / 1964 / 1972. Ed. facs. 2 vols. Vigo: Xerais, 1981.
- (1979): "Zum Stil der *Cantigas de Santa Maria* (I)", in Höfler, M. / Vernay, H. / Wolf, L. (Hrsg.): *Festschrift Kurt Baldinger zum 60. Geburtstag*. Tübingen: Max Niemeyer, pp. 304-313.
- (1980): "Zum Stil der *Cantigas de Santa Maria* (II)", in Bork, H.-D. / Greive, A. / Woll, D. (Hrsg.): *Romanica europaea et americana: Festschrift für Harri Meier*. Bonn: Herbert Grundmann, pp. 193-201.
- Niederehe, H.-J. (1988): "Alfons der Weise, das Galicische und die Sprachgeschichte", in Kremer, D. (ed.): *Homenagem a Joseph M. Piel por ocasião do seu 85º aniversário*. Tübingen: Instituto da Cultura e Língua Portuguesa / Consello da Cultura Galega, pp. 387-397.
- Paufler, H.-D. (1985): "Bilinguismus und Diglossie in Galicien", *Wissenschaftliche Zeitschrift der Humboldt-Universität zu Berlin* 34, 4, pp. 297-302.
- Piel, J.-M. (1937): "Lateinisches Namengut in portugiesischen und galizischen Ortsnamen", *Volkstum und Kultur der Romanen* 10, pp. 42-64.
- (1947a): "A propósito do nome do bispo Nausto de Coimbra (867-912). Os topónimos gal. Nouche, Nostián e port. Nostim", *Revista Portuguesa de Historia* 3, pp. 558-560.
- (1947b): "As águas na toponímia galego-portuguesa", *Boletim de Filologia* 8, 4, pp. 305-342.
- (1947c): "Nomes de lugar referentes ao relevo e ao aspecto geral do solo. Capítulo de uma toponímia galego-portuguesa", *Revista Portuguesa de Filologia* 1, pp. 153-198.
- (1947d): "Nomes de 'possessores' latino-cristãos na toponímia asturo-galego-portuguesa", *Biblos* 23, pp. 143-202, 283-407.
- (1949-1952): "Notas Etimológicas", *Língua Portuguesa* 14 (1949), pp. 84-85, 129-132, 153-156, 246-249, 361-366; 15 (1950), pp. 10-14, 45-47, 130-134, 161-166, 230-232; 16 (1951), pp. 8-16, 113-117, 165-168, 215-218, 309-312; 17 (1952), pp. 18-21, 41-45.
- (1951a): "Miscelânea de toponímia peninsular", *Revista Portuguesa de Filologia* 5, pp. 196-227.
- (1951b): "Os nomes das 'quercus' na toponímia peninsular", *Revista Portuguesa de Filologia* 4, pp. 310-341.
- (1952a): "Vereda, vere(i)a, vreira, breia, gal. brea", *Revista Portuguesa de Filologia* 5, pp. 233-243.

- (1952b): "Penaguão - gal. Goyán, Goyáns, Goyás, etc.", *Boletim de Filologia* 13, 1/2, pp. 148-150.
- (1952c): "Beiträge zur Nordwest-hispanischen Toponomastik: 1. *Bustum, pascua, veranea, hibernacula* und Verwandte", *RF* 64, 3/4, pp. 241-262. Trad. esp. de E. Alarcos Llorach: "*Bustum, pascua, veranea, hibernacula* y términos análogos en la toponomástica del NO. hispánico", *BIEA* 8, 21 (1954), pp. 25-49. Reprod. in Piel (1989), pp. 81-93.
- (1953a): *Miscelânea de etimologia portuguesa e galega*. Coimbra: Universidade.
- (1953b): "Notas de toponimia gallega", *Revista Portuguesa de Filologia* 6, pp. 51-72.
- (1953c): "Sobrado, perfil histórico de uma palavra", *Brasília* 7, pp. 191-199.
- (1954): "Nombres visigodos de propietarios en la toponimia gallega", in *Homenaje a Fritz Krüger*, vol. 2. Mendoza: Universidad Nacional de Cuyo, pp. 247-268.
- (1955/1956): "Fray Martin Sarmiento (1695-1772)", *Onoma* 6, pp. 31-34.
- (1958a): "Galicische Etymologien", in Lausberg, H. / Weinrich, H. (Hrsg.): *Romanica. Festschrift für Gerhard Rohlf's*. Halle: Max Niemeyer, pp. 362-371.
- (1958b): "Ramalhete de antropto-toponímia galega", in *Homaxe a Ramón Otero Pedrayo no LXX aniversario do seu nacimiento*. Vigo: Galaxia, pp. 61-65.
- (1958c): "Zwei portuguesisch-galizische Etymologien", in *Etymologica. Festschrift für Walther von Wartburg zum siebzigsten Geburtstag*. Tübingen: Niemeyer, pp. 543-551.
- (1959): "Sobre a terminação -endo (-indo), -enda na fito-toponimia galego-portuguesa", in *IX Congresso Internacional de Linguística Românica*, vol. 3 [= *BF* 20, 1/2 (1961)], pp. 153-163.
- (1960): "*Magulanes* et *Untiquitarie* (Misquitarie): dois termos obscuros da *História compostelana*", in *Miscelânea filológica dedicada a Mons. Antoni Griera*. Vol. 2. Barcelona, pp. 179-187.
- (1961a): "A propósito do topónimo galego Graña e outros descendentes do lat. *graneus*, -ea", *Ibérica* 5, pp. 141-145.
- (1961b): "Semblanza toponímica de un ayuntamiento gallego: Fonsagrada", in *Studia Philologica. Homenaje ofrecido a Dámaso Alonso por sus amigos y discípulos con ocasión de su 60º aniversario*, vol. 2. Madrid: Gredos, pp. 599-608.
- (1962a): "Caractères généraux et sources du lexique galicien", in *Actes du Xe Congrès International de Linguistique et de Philologie Romane (Strasbourg 1962)*, vol. 3. Paris: Klincksieck, 1965, pp. 1261-1267. Reprod. in Piel (1989), pp. 17-22. Versión galega: "Caracteres xenerales e orixes do léxico galego", *Grial* 11 (1966), pp. 105-107.
- (1962b): "Comentario a cinco topónimos del noroeste de España: *Castromil, Palaciosmil, Regosmil, Sejosmil y Villatresmil*", *Strenae* 16 (= *Estudios dedicados a García Blanco*), pp. 379-382.

- (1962/1963): "Sobre os apelidos portugueses do tipo patronímico em -ici > es (Rodrigues)", *Boletim de Filologia* 21, 3/4, pp. 167-175.
- (1963): "Beiträge zu einem galizischen etymologischen Wörterbuch", in Meier, H. / Sckommodau, H. (eds.): *Wort und Text. Festschrift für Fritz Schalk*. Frankfurt am Main: V. Klostermann, pp. 83-100.
- (1964): "Zur Herkunft von gal.-port. *enguizar*, *enguizar* 'verhexen'", in *Mélanges de linguistique romane et de philologie médiévale offerts à Maurice Delbouille*. Vol. 1. Gembloux, pp. 463-467.
- (1965): "Compostela", *RF* 77, pp. 121-125. Trad. ó português: "Sobre a origem controversa de *Compostela*", in Piel (1989), pp. 29-32.
- (1966-1967): "Über Tiernamen in der hispanischen, insbesondere portugiesischen Toponomastik", *Aufsätze zur portugiesischen Kulturgeschichte* 6 (1966), pp. 164-202 (I); 7 (1967), pp. 195-209.
- (1967): "Apontamentos de etimologia galega", in Azevedo Filho, L. A. de (ed.): *Estudos Filológicos. Homenagem a Serafim da Silva Neto*. Rio de Janeiro: Tempo Brasileiro, pp. 149-154.
- (1968): "Amboß, Ziegenbock und betrogener Ehemann. Betrachtungen zu asturisch-galicisch *cabruñar* 'dengeln'", in *Serta Romanica. Festschrift für Gerhard Rohlf zum 75. Geburtstag*. Tübingen: Max Niemeyer, pp. 171-174.
- (1968-1978): "Beiträge zur portugiesischen Etymologie und Wortgeschichte", *Aufsätze zur portugiesischen Kulturgeschichte* 8 (1968), pp. 151-163 (I); 9 (1969), pp. 97-109 (II); 10 (1970), pp. 249-260 (IV); 11 (1971), pp. 188-200; ["Beiträge zur portugiesischen und galizischen Etymologie und Wortgeschichte] 12 (1972/1973), pp. 89-100 (V); 15 (1978), pp. 130-149 (VI).
- (1969): "Zum Text eines Spottliedes Alfons des Weisen", in *Mélanges offerts à Rita Lejeune*, vol. 1. Gembloux: Duculot, pp. 503-510.
- (1969/1971): "A propósito de um centenário: O «Onomástico» de Fr. Martín Sarmiento (1.768)", *Revista Portuguesa de Filologia* 15, pp. 103-118. Rec.: [R.] C[arballo] C[alero], *Grial* 24 (1969), p. 254.
- (1971): "Neue Beiträge zur galicisch-westgotischen Toponomastik", in Coseriu, E. / Stempel, W.-D. (eds.): *Sprache und Geschichte. Festschrift für Harri Meier zum 65. Geburtstag*. München: Wilhelm Fink, pp. 373-401.
- (1973): "Betrachtungen zu hisp.-got. **sala*, gal.-pg. *Sáa*, *Sá* usw.", in Körner, K.-H. / Rühl, K. (Hrsg.): *Studia Iberica. Festschrift für Hans Flasche*. Bern / München: Francke, pp. 459-465. Trad. ó português: "Considerações sobre o hispano-godo **sala*, gal.-port. *Sáa*, *Sá*, etc.", in Piel (1989), pp. 123-127.
- (1974): "Sobre uma suposta identificação dos topónimos gal.-port. *Groba*, *Grova*, etc., com o etnónimo pré-romano *Grovii*", *Verba* 1, pp. 62-67.
- (1975a): "Mánduas: Un problema de toponimia histórica galega", *Grial* 48, pp. 227-230. / pp. 227-238
- (1975b): "Novos fragmentos de toponímia galega oriunda de nomes latinos de senhorios rurais medievos", *Verba* 2, pp. 45-58. Reprod. in Piel (1989), pp. 43-54.

- (1975c): "Vilarmosén, Rosén e outros topónimos cingéneres da provincia de Orense", *Boletín Auriense* 5, pp. 287-289.
- (1975/1976): "Uma antiga latinidade vulgar galaica reflectida no léxico comum e toponímico de Entre-Douro-e-Minho e Galiza", *Revista Portuguesa de Filologia* 17, 1/2, pp. 387-395. Reprod. in Piel (1989), pp. 55-60.
- (1976a): "Ausónio, Fr. Martín Sarmiento e o peixe 'reo'", *Grial* 54, pp. 514-518.
- (1976b): "Nótulas de onomástica trovadoresca", *Grial* 51, pp. 74-78. Reprod. in Piel (1989), pp. 105-109.
- (1976/1977): "Ein verschollenes hispano-romanisches Suffix: gal.-port. -én/-ém < lat. -edo, -edine(m)", *Aufsätze zur portugiesischen Kulturgeschichte* 14, pp. 299-302.
- (1978a): "Um problema de demonologia linguística: gal. *proviso*, port. *proviço*, cast. *provizo* 'diabo' mais *proviceiro* / *provicero* 'feiticeiro'", *Verba* 5, pp. 5-12.
- (1978b): "Quatro topónimos galegos: Becerreá, Becerreán, Bacurín, Bacorelle, e a etimologia de Becerro e Bácoro", *Grial* 62, pp. 411-415.
- (1979a): "Considerações gerais sobre a toponímia e antroponímia galegas", *Verba* 6, pp. 5-11.
- (1979b): "Sobre miragens de pré-história onomástico-lexical galega, a propósito do gal. Becerreá", *Grial* 64, pp. 129-139. Reprod. in Piel (1989), pp. 61-70.
- (1979c): "Odeitallas e outras miudallas. Apontamentos de etimologia galega (con referéncia a *caño*, *monllo*, *monza*, *pavea*, *rabeira*, *veeira* e *vencello*)", *Verba* 6, pp. 341-344. Reprod. in Piel (1989), pp. 191-194.
- (1979d): "Sobre a legitimidade do conceito de latinidade vulgar galaica", in Díaz y Díaz, M. C. (ed.): *I Reunión Gallega de Estudios Clásicos (Santiago / Pontevedra, 1979): Ponencias y comunicaciones*. Santiago: Universidade, 1981, pp. 253-258.
- (1980): "Un nome pessoal medievo aparentemente enigmático: *esperautasperautane*", *Grial* 69, pp. 337-338.
- (1981a): "Respiga de antroponímia galega de origem latina", *Verba* 9, pp. 125-152.
- (1981b): "Sobre o discutido problema da origem do gal.-port. *inzar* / *incar* 'infectar', etc.", in Bichakjian, B. H. (ed.): *From linguistics to literature. Romance studies offered to Francis M. Rogers*. Amsterdam: John Benjamins, pp. 79-83.
- (1982): "Um sobrenome de mulher enigmático (?): Marinha "Mejouchi" (Nota de etimología frívola)", *Grial* 76, pp. 218-220.
- (1983a): "Reminiscências trovadorescas na toponímia e onomástica galego-portuguesas", *Boletim de Filologia* 28 [= *Homenagem a Manuel Rodrigues Lapa*, vol. 1], pp. 1-6.
- (1983b): "Sobre a origem de uma trindade toponímica galega: 'Bergunde', 'Bergondo', 'Bragunde'", *Grial* 82, pp. 493-494.

- (1983c): "A propósito de elementos primitivos, castiços, do léxico galaico-português", in *Congresso sobre a situação da Língua Portuguesa no mundo (Lisboa, 1983)*. Actas, vol. 2. Lisboa: ICALP, 1987, pp. 409-412.
- (1983d): "Cinco nótulas de etimologia galega", in *Philologica hispaniensia in honorem Manuel Alvar*, vol. 1. Madrid: Gredos, pp. 531-535.
- (1983e): "Novos ensaios de toponímia ásture-galego-portuguesa", *Separata de Revista Portuguesa de Filologia* 19. Coimbra.
- (1984a): "Novíssimas achegas à história da tradição antropto-toponómica mais antiga latina no Noroeste galaico", *Verba* 11, pp. 5-24.
- (1984b): "Verschollenes und Gegenwärtiges in den galicisch-portugiesischen Ortsnamen: Stroh und Heu", *ZRPh* 100, pp. 518-524. Trad. ó portugués: "Nomes esquecidos e nomes actuais na toponímia galego-portuguesa, a propósito de *cabanhas, trofa, feno e palha*", in Piel (1989), pp. 77-80.
- (1985): "Sobre os topónimos gal. *barja/barza*, port. *Varge/vargem/várzea*, ast. *bárzena/bárzana* e outros afíns do noroeste da P. Ibérica", *Grial* 90, pp. 471-474.
- (1986a): "Um verbo galego de difícil interpretação etimológica: 'Apouvigar'", *Grial* 93, pp. 365.
- (1986b): "Sobre a imprevisível origem do topónimo 'Servoy'", *Grial* 91, pp. 99-101.
- (1989): *Estudos de lingüística histórica galego-portuguesa*. [Lisboa]: Imprensa Nacional - Casa da Moeda [Inclúe Piel 1952c, 1962a, 1965, 1973, 1975b, 1975/1976, 1976b, 1979b, 1979c, 1984b, entre outros traballos].
- Piel, J.-M. / Kremer, D. (1977): *Hispano-gotisches Namenbuch. Der Niederschlag des Westgotischen in den alten und heutigen Personen- und Ortsnamen der iberischen Halbinsel*. Heidelberg: Carl Winter.
- Rübecamp, R. (1930): *Die Sprache der altgalizischen Cantigas de Santa Maria von Alfonso el Sabio*. Tese de Doutoramento. Hamburg.
- (1933): "A linguagem das *Cantigas de Santa Maria* de Afonso X o Sábio", *Boletim de Filologia* 1, 3/4 (1933), pp. 273-356; 2, 2 (1933) pp. 141-152.
- (1954): "Satzphonetische Erscheinungen aus den *Cantigas de Santa Maria* von Alfons dem Weisen", in *Homenaje a Fritz Krüger*. Vol. 2. Mendoza: Univ. Nacional de Cuyo, pp. 283-303.
- Schneider, H.-K. (1938): "Studien zum Galizischen des Limiabeckens (Orense - Spanien)", *Volkstum und Kultur der Romanen* 11, pp. 69-145 e 193-281.
- (1975): "Das Galicische" e "Die galizische Literatur", in Haensch, G. / Hartig, P. (Hrsg.): *Handbücher der Auslandskunde: Spanien*, vol. 2: *Sprache und Literatur*. Frankfurt: Moritz Dienstweg, pp. 68-76, e 173-178.
- Schroeder, W. (1937): "Die Fischerboote von Finisterre", *Volkstum und Kultur der Romanen* 10, pp. 157-211.
- (1938): "Hausbau en NW-Spanien (Finisterre)", in *Travaux du Premier Congrès International de Folklore (Paris, 1937)*. Tours, pp. 62-78.
- Sponer, M. (1927): "Algunhas notas dos meus estudos sobre filoloxía galega", *Nós* 9, 37, pp. 2-3.

- (1934): "Documentos antiguos de Galicia", *Anuari de l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura* 7, pp. 113-192.
- Voigt, B. (1979): "Interrelación entre nación, clase y lengua en Galicia", in *Bildung und Ausbildung in der Romania*. Vol. 3: *Iberische Halbinsel und Lateinamerika*. München: Wilhelm Finck, pp. 439-453.